

هندەك لايەنتن زارناسى د نابقبەرا گوڤه رين (دهوك) و (شنگال) يدا

ق: دلمان فازل عادل

زانكويا دهوك / فاكولتيا زانستين مروڤايقه تى / سكو لا ئاداب -
ئيقاران / پشكا زمانى كوردى

زارناسى:

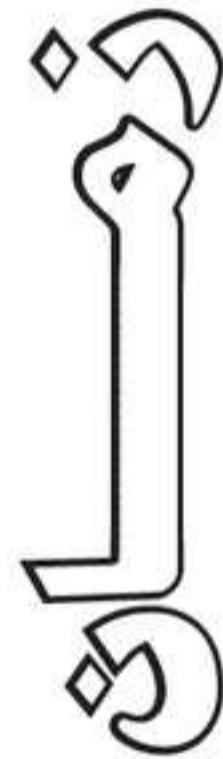
دهستپيكا سەرهلدانا زارناسى بۇ سەدى (۱۹) ى قەدگەریت، واتە بنەمايین ئەقى زانستى ل دەوروپە رين سالا (۱۸۷۰) ز دەستپيكریه، ل سەر دەستى وى گروپا ريزمانقنن ئەلمانى، كوب (ريزماننقيسين لاو- گەنج) دەينە نياسين ئەقان زانايان گرنگييه كا تاييهت ب قەكوليننا هەبوونا زاران دايە، چونكى ل وى باوهرى بوون كو دياردا هەبوونا زاران دشتيت باشتين بەلگە، دەربارەى تيورين تاييهت ب گەشەكرنا زمانى و بەراوردكرنا زمانين تيك خيزان نەخاسمە خيزانا زمانين هندو ئەوروپى ب دەستقە بەينن^(۱).

بەلى ئەقە وى چەندى ناگەهيانيت، كوبەرى قى سەردەمى چ قەكولين ل سەر زاران نە هاتينه كرن، بەلكو دشتين بيژين هەبوون، لى ب قى رەنگى نەبوون، چونكى ل سەردەمى ريزمان نقيسين ئەلمانى ب شيوبەكى زانستى قەكولين ل سەر هاتە نەجامدان.

هەردبوارى زارناسييدا ل سەر دەستى (جاستون پاريسى) فەرەنسى و (تورتولون) و (ئەلبيرت دوزات) ى فەرەنسى پينگاقين مەزن هاقيتينه، هەروەسا (رۇسلو) و (چيليرون) ژ وان زمان نقيسين هەرە ب ناڤ و دەنگن د بوارى قەكوليننا زارناسييدا، (رۇسلو) د قەكولينين خودا گرنگى ب لايەنى دەنگسازييا زاران دايە. (چيليرون) ى گرنگى ب لايەنى و اتاسازييا زاران دايە^(۲).

چەندين زانايين دى هەتا نوکە گرنگييه كا زورب قى زانستى ددەن ب تاييهتى گرنگييا ب زارين جقاكى ددەن زيده تر ژ زارين جوگرافى^(۳).

زمانقان ل سەر پيناسا زارناسيى خودان تيك را و بوچوون نينن، بەلكوب چەند شيوبەين جيا و از پيناسە كرينە. وهكول خواري ديارديبتن :

روگه

وهرزیه، بویتەى د دەتە قەكولين و
وهرکيرانين مروڤايقه تى و زانستى

ژمارە 5 ھاقينا ۲۰۱۲

۱- زارناسی :

لقه که ژلقین زماننایی، شه کولیننی ل زمانه کی دیارگری دکهت، ژلایی شلوغه کرن و وه سفکرنا هه مه جوریا ناوچهیی یان جفاکی یان رۆژگاری، کو دیاردکته کا چهوا نه ژ هه مه جوریه ل درکندن یان ریزمان (مورفولوجی و سینتاکس) یان ل فهرهنگی جیاواز دبن، ههروهسا دیاردکته کا چهوا نه ژ هه مه جوریا جوگرافی دابهش دبیت^(۴).

۲- زارناسی :

((لقیکه له لقهکانی زمانهوانی و لیکولینهوه له لای نه جیاوازهکانی زمان له رووی دابهش بوونی جوگرافی و کومه لایه تییهوه دهکات یان لیکولینهوهی زمانهوانی دیالیکتانه))^(۵).

۳- زارناسی :

نهو گوهورینین ل سهر زمانی دهینه کرن وهک بهرفره هکرنا زمانی و تا ولقین ژی دچن ب (Dialectology) ناژ دکهن^(۶).

۴- زارناسی :

شه کولیننی ل بنه مایین زارین زمانه کی دیارگری و به لاقبوونه شهیا جوگرافیا وان زاران دکته و تاییه تمه ندین وان ب گشتی^(۷).
د فان پیناساندا گه هشتینه وی چهندی، کو زارناسی نهو زانسته یه نهوی شه کولیننی ل زاران دکته، ههروهسا دیاردکته کا چهوا زارین زمانه کی دهینه دابهش کرن ل سهر بنه مایین جوگرافی، و بنه مایین جفاکی.
زمان و زار :

دشیاندا یه جیاوازیی د ناقبه را زمان و زاریدا نه فان خالاندا دهستنیشان بکهین :

۱- زمان هوی دهربرینا گشت نه ته وهیه، بهلی زار شیوازیی دهربرینا به شه کی نه ته وهیه، کو ب ریکا پچرانا ناوچین وی و خزمایه تییا وان و چند هوکارین دی نهو زاره پهیدا بوینه^(۸).

۲- په یوهندی د ناقبه را زمان و زاریدا، په یوهندیه کا گشتی و تاییه تییه، ههر زمانه ک پیکدهیت ژ چند زاران، ناکو خودان تاییه تمه ندین خو یین زمانینه، هنده ک تاییه تمه ندین زمانی یین ههین نه فان زاران پیکقه گریدهن، سه رجه می نه فان هه می زاران دبیته نه گهری دروستبوونا زمانه کی دهستنیشانگری^(۹).

۳- زمان سنوره کی جوگرافی بهرفره ب خوچه دگریت و ده می لایین وهلاتیدا به لاقبوویه و هه می زاران کومدکته، بهلی زار ناوچه یه کا جوگرافیا دیارگری و بچویک ب خوچه دگریت، ههروهسا زارل سهر بنه مایین فان جیاوازییا دروست دبیت، واته په یوهندی د ناقبه را زمان و زاریدا په یوهندییا بهش و گشته

رووگهه

وهزییه، بویتیه د دمه شه کولین و
وهکرانین مرزقاییهتی و زانستی

ژماره 5 هاقینا ۲۰۱۲

۱۲۷

ب واتایه کا دی
 زار به شه که ژ
 زمانی و زمان
 ژی بریتیه ژ
 چند زاران^(۱۱).
 ههروه سا
 ته گه ر
 سه حکه یینه
 نه خشی
 کورد ستانی
 دی بینین

زمانی کوردی هه می نه خشی قه دگریت ، به لی هه زاره ک ب تنی ناوچه کا دهستنی شانگری قه دگریت^(۱۱).

۴. ته گه ناخفتنکه رین دوو زاران د ئیکو دوو گه هشتن، ل وی ده می ته هه دوو زاره زمانه کی دروست دکهن، به لی ته گه ناخفتنکه رین ته وان هه دوو زاران د ئیکو دوو نه گه هشتن ل وی ده می ته هه دوو زار دی بنه دوو زمانین جیاواز^(۱۲).

۵. ل دوور مه سه لا تیگه هشتنی دشین ته قی خالی زیده بکه یین، کو که س گله و گازندان ل سه ر تیگه هشتنا زمانی ل ده می ناخفتنیدا ناکه ت، ب تاییه تی ل ده قچینا ره وشه نبیر، ته وژی ل ده می ره وشه نبیری زمانه کی بچیته ناوچه کا دیبا ته وی زمانی و ب زمانی ستانده ر ل گه ل ره وشه نبیرین ته وی ناوچی باخفیت، به روفاژی زاری ، کو تیگه هشتن ب ریکا زاری ل ناوچه کا دیبا ته وی زمانی گله ل سه ر زیده تره، هه ر وه کو ده می عه ره به کی جه زائیری به پته عیراقتی، ته گه ر ب زاری خو واته ب جه زائیری باخفیت ل وی ده می عه ره بین عیراقتی ب ساناهی تیناگه هن، به لی ته گه ر ب زمانی عه ره بیی ستانده ر باخفیت ب تاییه تی ل گه ل چینا ره وشه نبیر، ل وی ده می چ گرقت ناکه قنه د ریکا تیگه هشتنا واندا^(۱۳).

ژ نه جامی قان جیاوازیان دیار دبیت، کو زمان به رفه هتره ژ زاری واته هه ر زمانه ک پیکده ییت ژ چند زاران ئانکو زمان هه می نه ته وه ی ب خو قه دگریت، به لی زار پشکه کی ب تنی ب خو قه دگریت ژ نه جامی ژیکقه بوونا زمانی ته ق زاره په یدابووینه، ههروه سا ناخفتن ب ریکا زمانی چ گازنده ل سه ر نینه، چونکی زمانی ستانده ره، به لی ناخفتن ب ریکا زاری گازنده ل سه ر هه یه، چونکی ته گه ر که سه ک ژ ناوچه یه کا زمانی بچیته ناوچه یه کا دیبا وی زمانی ته گه ر ب زمانی ستانده ر نه ناخفیت واته ب زاری خو باخفیت ره نگه ئاریشین تیگه هشتنی

روگه ه

وهزیه، بویته ی د ده ته قه کولین و
 وه کیرانین مرزقابه تی و زانستی

ژماره 5 هاقینا ۲۰۱۲

چین، بهلی ته گهر ب زمانی
ستاندهر باخثیت چ تاریخین
تینگه هشتنی پیدانابن.
زار و ته کسینت :

ته کسینت : ته و ریکا
درکاندیییه، ته و ا کو تاکه
کسهک ژ تاکه کسهکی دی
پی دهیته جودا کرن^(۱۴).

زاراڤی (ته کسینت)
بو وان ههمی جیاوازییا
دهیته بکارهینان، ته وین
د ریکا درکاندنییدا دهینه
رویدان، بهلی (زار) بو ههمی
جیاوازیین زمانی دهیته

بکارهینان و ژ ناڤ وان ههمی جیاوازی (درکاندن)ه، ته کسینت پتر ل سهر
درکاندنییه ل دهمی ناخثتنی، بهلی زار ریزمان و درکاندن و فهرهنگی ب
خوڤه دگریت^(۱۵).

واته ته کسینت ریکه که ل دهمی ناخثتنی، خه لکی ههر دهقه رهکی پی دهیته
نیاسین، بو نمونه ل دهمی کسهک د ناخثیت ب ریکا ته کسینتی مروڤ دزانیته کا
خه لکی کیقه یه، ته کسینتا ههر دهقه رهکی یا جودایه ژ ته کسینتا دهقه رهکا دی
و ب ریکا تاکه کسهین ههر دهقه رهکی ته کسینتا ههر دهقه رهکی دهیته ژ تیک
جودا کرن، نانکو گلهک یا ب ساناهیییه تم ناخثتننا ههر ناوچه کی ژ ناوچه کا دی
ب ریکا (ته کسینت)ی ژ تیک جودا که یین.

تینگه هی زاری :

گریکی تیکه م کهس بوون زاراڤی (Dialektos) و (Patois) بکارهینانین،
کو (Dialektos) بو زمانی فهرمی و ته ده بی بکارهینایه و (Patois) بو زمانی
چینین نزم بکارهینایه، ههروه سا ههمان زاراڤ ژ لایی زومانیا نقه بو ههمان
مه بهست هاتینه بکارهاتن، پشتی ته وان ته ورورپیان ههمان زاراڤ بکارهینایه،
د ناڤ ته ورورپیاندا ب تنی ئینگلیزیان زاراڤین جیاوازی ژ گریکیان بکارهینایه
و ل جهی زاراڤی (Dialektos) یی یونانی، زاراڤی ستاندهر یان زاری
ستاندهر بکارهینایه و ل جهی زاراڤی (Patois) یی یونانی زاراڤی (Dialect)
بکارهینایه^(۱۶).

سه‌بارت پیناسا (زاري)، زمانقانان ب چند شیوه‌یین جیاواز پیناسه‌کریه، ل
قیره دی هه‌ولده‌ین چند پیناسه‌کین زاری ریزیکه‌ین :
۱- زار :

زار شیوه‌یی زمانی ناخفتنا گروپه‌کی خه‌لکییه، زمانقانان زاراقی زارا وه‌ک
نه‌رپته‌کی به‌ریه‌لاڤ بو جیاوازییا زمانی ناوچین جوگرافیین جیاواز بکارهینایه،
به‌لی د کارهینانا نوکه‌دا ته‌ڤ زاراقه تاییه‌تمه‌ندیین جیاوازیین ناخفتنا گروپین
کومه‌لایه‌تی یین ژیک جودا ب خوڤه‌ دگریت^(۱۷).
۲- زار :

شیوی ناخفتنا خه‌لکه‌کییه د نه‌ته‌وه‌یه‌کیدا، ته‌ڤ شیوی ناخفتن و قسه‌کرنی
هه‌ر چنده چند تاییه‌تیه‌کین ده‌نگسازی و وشه‌سازی و رسته‌سازی هه‌نه، به‌لی
د نیک دهمدا به‌شه‌که ژ زمانی نه‌ته‌وه‌یی وی خه‌لکی و په‌یدا بوونا وی دیارده‌یه‌کا
سروشتییه، چونکی زار ژ چند هویین جوگرافی و کومه‌لایه‌تی و ره‌وشه‌نبیری و
رامیاری دروست دبیت^(۱۸).
۳- زار :

کومه‌کا تاییه‌تمه‌ندیین زمانقانییه، بو ژینگه‌هه‌کا تاییه‌ت دزقرنه‌ڤه، هه‌می
تا‌که که‌سین وی ژینگه‌هی ژی پشکداریی د وان تاییه‌تمه‌ندییاندان دکن^(۱۹).
۴- زار :

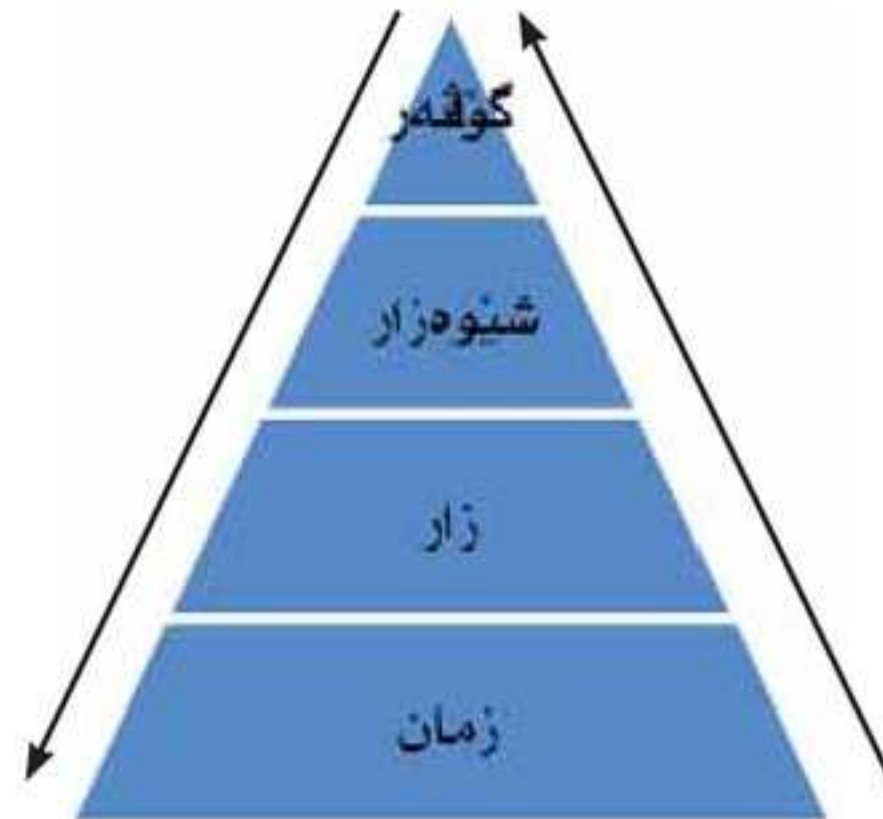
مه‌به‌ست ژ زاری ته‌و جیاوازییه ته‌وین د ناقبه‌را جورین نیک زماندا هه‌ین،
وه‌کی جیاوازییا ریزمانی ولایه‌نی پیکه‌اتا وی و چه‌وانییا ده‌ربرینی^(۲۰).
ژقان پیناسان گه‌هشتینه وی نه‌نجامی، کوزار شیوی ناخفتنا خه‌لکییه
دناڤ چارچوقی زمانیدایه، ل ناڤ زمانین جیهانی هه‌می ته‌ڤ دیارده‌ یاهه‌ی،
نانکو هه‌ر زمانه‌کی ده‌ستنیشانکری دابه‌ش دبیته سه‌رچند زارین جوداجودا
ته‌وژی ژبه‌ره‌وی سروشتی و جوگرافی و ره‌وشه‌نبیری و ده‌ڤه‌رین جودا
زار و شیوه‌زار و گوڤه‌ر :

ب شیوه‌کی گشتی هه‌ر زمانه‌ک دابه‌ش دبیت ب سه‌ر چند زاران و هه‌ر
زاره‌ک ژ ب سه‌ر چند شیوه‌زاران دابه‌ش دبیت، هه‌ر شیوه‌زاره‌ک ژ ب سه‌ر
چند گوڤه‌ران دابه‌ش دبیت، دشیاندایه پیکه‌اتین زمانی ب قی هه‌رده‌می ل
خواری ده‌ستنیشان بکه‌ین^(۲۱).

روگه‌ه

وه‌زیه، بویت‌ی د دمه‌ه‌کولین و
وه‌کیرانین مرزقابه‌تی و زانستی

ژماره 5 هاقینا ۲۰۱۲

په یدابوونا شان دیاردان ژى د زمانیدا دیاردهیه کا سروشتییه، دشیاندا نینه ریگری ل په یدابوونا نه وان بهیته کرن، ههروهسا ژلایى جوگرافیه چه ند زار و شیوه زار و گوڤهر ژیک دویریکه فن ناستی جوداهیى ژى دناقبه را وان زیده تردبن، ههروهسا چه ند زار و شیوه زار و گوڤهر نیزیکی ئیکو دوو ببن، ناستی جوداهیى د ناقبه را واندا کی متردبن، ههروهسا هندک جارن وهسا چیدبیت، کو زارهک ژ زارین زمانه کی دیارگری دی بیته زمانى نقیسین و ناخقتنا فهرمى ل دام و دهزگه هین وهلاتی، و دی بیته بنه مایهک بو زارین دی^(۲۲). واته دی بیته زمانى ستاندر له و اگه لهک جارن دهیته گوتن زمان هه زاره.

ههروهسا ژبلی زاراځین زمان و زار، دیسان زاراځین شیوه زار و گوڤهر ژى هه نه، هه زارهک ژ چه ند شیوه زاران پیکدهیته بو نمونه زاری ژوورو شیوه زارین (بادینی ... دا). خوڤه دگریته و هه زارهک ژى پیکهاتیه ژ چه ند گوڤه ران. بو نمونه شیوه زاری بادینی ژ چه ند گوڤه ران پیکدهیته وه کو: دهوک، سنگال، زاخو ... هتد.

لایه نین زمانین جودا د ناقبه را گوڤه رین (دهوک) و (سنگال) یدا :
۱- لایه نین فونولوجی :

د نه قی لایه نیدا دی هه ولدهین جیاوازیین دهنگی د ناقبه را هه ر دوو گوڤه رین دهوک و سنگالیدا دیاریکه یین، نه وژی ب ریکا یاسایین دهنگی و ب قی رهنگی ل خواری :
أ- گوهورینا دهنگان :

مه بهست ژ دیاردا گوهورینا دهنگان نه وه کو دوو دهنگ یان دوو برکه جهی ئیکو دوو بگرین، هندک جارن نه و شه ب هه ر دوو شیوین و یقه د ئیک زاردا دهینه دیتن، هندک جارین دی د ناقبه را دوو زاراندا دهینه دیتن^(۲۳) وه کو :

۱- گوھۆرینا /ع/ بۆ /ئ/ :

دھۆك	شنگال
عەرد	ئەرد ^(۲۴)
عەسمان	ئەسمان
قورعان	قورئان

۲- گوھۆرینا /گ/ بۆ /ق/ :

دھۆك	شنگال
عەلاگە	عەلاقە

۳- گوھۆرینا /پ/ بۆ /چ/ :

دھۆك	شنگال
پېچەك	چېقەك ^(۲۵)

۴- گوھۆرینا /د/ بۆ /ه/ :

دھۆك	شنگال
كەدى	كەھى

۵- گوھۆرینا /گ/ بۆ /غ/ :

دھۆك	شنگال
جگارە	جغارە

۶- گوھۆرینا /ك/ بۆ /ى/ :

دھۆك	شنگال
قومچك	قومچى
دەرزىك	دەرزى

۷- گوھۆرینا /ى/ بۆ /ه/ :

دھۆك	شنگال
گەريان	گەرھان
ئاريان	ئارھان

روگەھ

وھزىيە، بويىتەى د دەتتە فەكۆلېن و
وېرگىرانېن مەزھابەتتى و زانستى

ژمارە 5 ھافىنا ۲۰۱۲

۸- گوھۆرینا / ۵ / بۆ / ۵ / :

دھۆک	شنگال
شە	شە ^(۲۶)

(۱) د گۆڤهرا شنگالیدا ھندەک دبیژنە (شە) ی شەییەک .

۹- گوھۆرینا / ی / بۆ / و / :

دھۆک	شنگال
تەنیر	تەنوور
شیتک	شووتک ^(۲۷)
خاتین	خاتوون
دویر	دوور
درین	دروون
مەحفیر	مەحفوور
میچنک	مووچنک
ھەسکی	ھەسکوو
قاپیت	قاپووت
شیزنک	شووزن

۱۰- گوھۆرینا / ۵ / بۆ / / :

دھۆک	شنگال
کەوانتر	کاوانتر
نەخۆش	ناخۆش
مرەبە	مرەبا

۱۱- گوھۆرینا / / بۆ / ۵ / :

دھۆک	شنگال
پلاک	پلەک
خالخالوک	خەل خەلوک

(۱) د گۆڤهرا شنگالیدا ھندەک دبیژنە (شووتک) ی شیتک .

ھندەك لایەنەن زارناسی ...

رووگەھ

وەرزیە، بویتە ی د دتە ھەكۆلین و
وەرکترانین مرۆڤایەتی و زانستی

ژمارە 5 ھاقینا ۲۰۱۲

۱۲. گوھۆرینا / ۱ / بۆ / ە / :

دھۆک	شنگال
حیسیلک	حەسیل

۱۳. گوھۆرینا / ە / بۆ / و / :

دھۆک	شنگال
مەغەرب	موغەرب

۱۴. گوھۆرینا / و / بۆ / ە / :

دھۆک	شنگال
ترومبیل	تەرەمبیل

۱۵. گوھۆرینا / ی / بۆ / ە / :

دھۆک	شنگال
وەکی	وەکە
تری	ترە

۱۶. گوھۆرینا / ە / بۆ / ی / :

دھۆک	شنگال
کەیف	کینف
دکەت	دکئی
هەقیر	هینقیر
هەژیر	هینژیر

۱۷. گوھۆرینا / ە / بۆ / /i/ :

دھۆک	شنگال
مەشەل	مشەل
خورمە	خورم
ئەزمان	زمان
پەیالە	پیال
هەقە	هقە
هەژدە	هژدە
فانیلە	فانیل

رووگەھ

وهرزیه، بویتهی د دهته فهكۆلین و
وهرکیرانی موزقابهتی و زانستی

ژماره 5 هه‌هه‌نا 2012

۱۸- گوھۆرینا /i/ بۆ /ه/ :

دهۆك	شنگال
خرابكرن	خه رابكرن
قمسور	قه مسور
تهژى	تهژى

به ژناڤچوونا دهنگان :

مه به ست ژ دياردا ژناڤچوونا دهنگان ته وه، دهنگه ك يان زيده تر د پيشه كيدا
ژ ناڤ بچيت بۆ مه به ستا سانا هيكرنا گوتنا دهنگانه بييكو واتا پيشان بهيسته
گوهورين ب قى رهنگى ل خواري :

۱- ژ ناڤچوونا دهنگى /ك/ :

د گوڤه را شنگاليدا نه بزويناك) د هندهك پيشاندا ژناڤ دچيت وهكود نهقان
نمواناندا ديارديت:

دهۆك	شنگال
زارۆك	زارۆ
ژنك	ژن
قوريك	قورى
چلك	چل ... هتد

۲- ژ ناڤچوونا دهنگى /ه/ :

د گوڤه را شنگاليدا بزويناك) ه/ د هندهك پيشاندا ژناڤ دچيت وهكود نهقان
نمواناندا ديارديت:

دهۆك	شنگال
په ياله	پياله
خورمه	خورم
ته زمان	زمان

۳- ژ ناڤچوونا دهنگى /ئ/ :

د گوڤه را شنگاليدا د هندهك پيشاندا نه بزويناك) ئ/ ژناڤ دچيت وهكود نهقان
نمواناندا ديارديت:

دهۆك	شنگال
ل قيرى	ل فر
ل ويرى	ل ور

هندهك لايه نئتن زارناسى ...

روگه ه

وهزبه، بويتهى د دهنه فهكولين و
وهركيرائين مرزفاهيتى و زانستى

ژماره 5 هافينا ۲۰۱۲

۱۳۵

۴. ژناقچوونا دهنگی / ی / :

دهۆک	شنگال
خوبن	خون
زوی	زو
خویشک	خوشک
شوبشتن	شوشتن
هوبن	هون
سویند	سوند
گوبز	گوز

ج. پهیدا بوونا دهنگان :

بریتیه ژ پهیدا بوونا دهنگه کی یان زیده تر د پشه کیدا بو هندی کول ده می
گوتنی ب ساناهی بهیته گوتن (۲۸)، وه کوب فی رهنگی ل خواری :
۱. پهیدا بوونا دهنگی / ه / :

نه بزوینا / ه / د گوڤه را شنگالیدا د هندهک په یقاندا دیارد بیت، کوبه رامبه ر
وی د گوڤه را دهوکیدا دیارنا بیت، وه کود نهقان نموناندا دیارد بیت :

دهۆک	شنگال
مهله	مهلهه
شه کرن	شه هکرن
توڤ	توهڤ

۲. پهیدا بوونا دهنگی / و / :

بزوینا / و / د گوڤه را شنگالیدا د هندهک په یقاندا زیده دبیت وه کول خواری
دیارد بیت :

دهۆک	شنگال
جامیر	جوامیر
خارن	خوارن
قفله	قرفله

۳. پهیدا بوونا دهنگی / ڤ / :

هندهک جارن نه بزوینا / ڤ / د گوڤه را شنگالیدا د ناڤه راستا هندهک په یقاندا

رووگه

وهزیه، بویته د دمه فکولین و
وهکیرانین مرۆڤایهتی و زانستی

ژماره 5 هاقینا ۲۰۱۲

۱۳۶

زېږده د بېت و هكو ته قان نموناندا ديار د بېت :

دهوك	شنگال
كه چك	كه چك (۲۹)

(۱) دهلال نه حمه د صالح، ۲۰۱۱، ل ۳۹.

(۲) د گوڤه را دهوكيدا هندك دبېژنه كه چكي (كه چك) و هندك دبېژني (كاچك).

ء جه گوهورينا دهنگان :

دقې ديار ديدا دوو دهنگ يان دوو برگه جهين خو دگوهورن نه قبا چ د دوو زاراندا بېت يان د زاره كيدا بېت و هكو د ته قان نموناندا ديار د بېت :

دهوك	شنگال
جيران	جينار
به فر	به رف
نېپراخ	نهرپاخ

۲- لايه نين مورفوسينتاكسي :

دقې لايه نيدا مه هه ولدايه ته وان مورفيما ديار كه ين ته وين د ناستي سينتاكسي دا كاردكهن ، كو ب ناقې (مورفوسينتاكس) دهينه ناقكرن، و هكو مورفيماين (نقشي، نامراز، جهناڤ ... هتد).

ته و مورفيماين جيا وازين دناقبه را ههر دوو گوڤه رين (دهوك و شنگال) يدا هه ين ته قه نه :

۱- مورفيما ده مي دهيت (دي) :

مورفيما ده مي دهيت ل گوڤه را دهوكيدا (دي) يه و ل گوڤه را شنگاليدا (ي) يه و هكو ته قان نموناندا :

دهوك	شنگال
ته ز دي چمه هه وليري.	ته زي چم هه وليري.

د هندك حاله تاندا مورفيما ده مي دهيت د گوڤه را شنگاليدا دبېته (وي) يان (ئي) بو نمونه : - ته ز وي چم زاخو . - تو ئي چي زاخو .

به لي باراپتريا جاران مورفيما (ئي) بكار دهيت و ب بكه ري رستي قه دميينيت

۲- مورفيما نه ري :

هندهك لايه نتن زارناسي ...

روگه ه

وهرزيه، بويته ي د دغه فهكولين و وركيرائين مرزقايه تي و زانستي

ژماره 5 هاقينا ۲۰۱۲

۱۳۷

ل گۆقهرا دهۆكيدا مۆرفيما نهري بۆ ده مي (بوري و نهو و دهيت) ده مي
 حاله تاندا دكه فيته بهري رهگي كاري، بهلي ل گۆقهرا شنگاليدا دكه فيته د
 ناقبهرا پيشگر و رهگي كاريدا بۆ نمونه :

دهۆك	شنگال
نهوزادي گينيك نه داگرت.	نهوزاد گوني دانه گرت.
ناقه خوم.	قهنا خوم.

۳. مۆرفيما دووباره كرنى :

ئيكه ژ مۆرفيما مۆرفوسينتاكسى و نهف مۆرفيما ب شيويه كي سه ربه خو
 ناهيته بكارهينان بهلكود ناستى سينتاكسيدا، نهركى وي دهستنيشانديت (۳۰).
 مۆرفيما دووباره كرنى ل گۆقهرا دهۆكي (هقه) و (ژى) نه، بهلي ل گۆقهرا
 شنگالى پهيقا (ديسا) دهيته بكارهينان بۆ نمونه :

دهۆك	شنگال
كيلاقه.	ديسا كيلا.
هات ژى.	ديسا هات.

۴. مۆرفيما نقشى : د دوخى راسته و خودا :

ا. مۆرفيما نقشى د دوخى خستنه سهردا :

د گۆقهرا دهۆكى و شنگاليدا مۆرفيما نقشى مي (ا) يه، بۆ نقشى نير
 د ههر دوو گۆقهراندا (ي) يه، بهلي ته گهر مۆرفيما نه ناسيارى هات د گۆقهرا
 شنگاليدا دي بيته (ي) وه كول خواري ديارديت:

دهۆك	شنگال
نف مي : ئاقه كا ته زى بۆ مه بينه. نف نير: كوره كي فه رهاد ته ره مبيلهك كرى.	نف مي : ئاقه كا سار ژ مه ره بينه. نف نير: كوره كي فه رهاد ته ره مبيلهك كرى.

ب. مۆرفيما نقشى د دوخى كه ينو نيدا :

نهف مۆرفيما ل گۆقهرا دهۆكى بۆ نقشى نير (ي) يه و ل گۆقهرا شنگالى (ي)
 يه وه كول خواري ديارديت :

دهۆك	شنگال
حه سه ني باشه.	حه سه ني قه نجه.

روگه ه

وهزبه، بوته ي د دمه فهكولين و
 وركيرانين مرؤقههتي و زانستى

ژماره 5 هاقينا ۲۰۱۲

ج. مۆرفيمين نقشى د دۇخى بەردەوامييدا :

ل گۆڧهرا دهۆكى مۆرفيمين نقشى بۇ دۇخى بەردەواميى، بۇ نقشى مى (ا) يه و بۇ نقشى نير (ى) يه، بهلى ل گۆڧهرا شنگالى بۇ دۇخى بەردەواميى نينن و دهكو :

دهۆك	شنگال
نف مى : ئەزا وانى دخوينم. نف نير : نهوزادى پەرتوكهكى دكریت.	نف مى : ئەزوانى دخوئندم. نف نير : نهوزاد پەرتوكهك دكرى.

۵. مۆرفيمين نقشى د دۇخى نه راسته و خودا :

أ. بهركار (ناقى تايبهتى) :

ل گۆڧهرا دهۆكى ئەگەر ناقى تايبهتى بيت (نير بيت يان مى)، مۆرفيمين نقشى دەرکهفن، بهلى بهرامبهر وى ل گۆڧهرا شنگالى دەرناکهفن و دبنه سفر (Ø) و دهكو :

دهۆك	شنگال
نف مى : ئەو دى نهسرینى ل گهل خو ئینیت. نف نير : موختار دى شقانى بهته مال.	نف مى : ئەو دى نهسرین ل گهل خوئینى. نف نير : موختارى شقان بى مال.

ب. بهركارى نه راسته و خو :

د گۆڧهرا شنگالیدا بۇ (نير و مى) دەرناکهفن، بهلى ل گۆڧهرا دهۆكى بۇ نقشى نير (ى) يه و بۇ نقشى مى (ى) يه بۇ نمونه :

هندهك لایه نین زارناسى ...	شنگال
نف مى : گونديا شیر بوشیلانى بر. نف نير : بهرک ب سهرى دلوفانى کهفت.	نف مى : گونديا شیر ژشیلان ره بر. نف نير : کهفرهک ب دلوفان کهفت.

۶. مۆرفيما ده مى رابردووی ته و او (يه) :

ئەڧ مۆرفيمه كارى رابردووی ته و او دروست دکهت، کو دچيته سهر ره گى كارى. ل گۆڧهرا دهۆكى بۇ نير و مى ژیکجودانه، بهلى ل گۆڧهرا شنگالى ئەڧ مۆرفيمه بۇ نير و مى ئیکه کو ئەوژى (يه) يه و دهكو :

دهۆك	شنگال
نير : يى هاتى. مى : يا هاتى.	نير ، مى : هاتيهه.

۷۔ جہناڦ :

((جینا و به شہ تاخا و تینیکی سہریہ خویہ و ئیشارہت بؤدہ لالہت و مادہ کا، بہ لام ناویان نابا))^(۳۱)۔
ا۔ جہناڦین کہ سیین سہریہ خؤ :

تہو جہناڦہ ب شیوہیہ کی سہریہ خؤل جہی ناڦہ کی دہیت . ل گؤڦہ را دھؤکی جہناڦی کہ سیی یی سہریہ خؤ بؤ کہ سیی دووی یی کوم (ہین) ہ، بہ لی ل گؤڦہ را شنگالی (ہوون) ہ. وہ کو :

دھؤک	شنگال
ہین ہاتن.	ہوون ہاتن.

ب۔ جہناڦین کہ سیین لکا و (مورفیمین ریکہقتنی) :

تہو جہناڦن ب شیوہیہ کی سہریہ خؤ دہرناکہڦن بہ لکوب کاربشہ یان بہشین ناڦتنی ڦہ دمینن :

– مورفیمین ریکہقتنی بؤ کہ سیی سیی تاک :

ل گؤڦہ را دھؤکی بؤ کہ سیی سیی تاک (یت) بکار دہیت، بہ لی ل گؤڦہ را شنگالی (ی) ہ وہ کول خواری دیار دہیت :

دھؤک	شنگال
تہو چیروکی دخونیت.	تہو سالفی دخوہندی.

۸۔ نامرازی پہیوہندی (ہ) :

تہو نامرازن کو تہ گہر ب تنی بن و اتایا خونینہ، بہ لی تہ گہر دناڦرستاندا بن و اتایا خوددہن وہ کو (ہ، بؤ، ژ، ل، ...).

ل گؤڦہ را دھؤکی نامرازی پہیوہندی (ہ) دہر دکہڦیت کو بہ رامبہر وی ل گؤڦہ را شنگالی دہرناکہڦیت، وہ کو :

دھؤک	شنگال
تہو چؤنہ مال.	تہو چون مال.
تہو ہاتہ ژوور.	تہو ہات ژوور.

۹۔ جہناڦو ہہڦالناڦی ناماڦی :

ا۔ جہناڦی ناماڦی :

تہو جہناڦہ یی کوناقہ کی دہستنیشان دکہت و ل جہی ناڦی دہیت.

روگہہ

وہزیہ، پویتہی دہتہ ڦہکؤلین و
وہکیرانین مرؤڦاہتی و زانستی

ژمارہ 5 ہاڦینا ۲۰۱۲

دھوک

بۆ نيزيک : (نه ڦـهـ) : نه ڦه خویشکا منه .
بۆ کوم : (نه ڦان) : نه ڦان چيروک نقيسين .
بۆ دوور : نهو (ئى) (هه) بۆ (نير) : نهوئى هه مامئى منه .
نهو (ا) (هه) بۆ (مى) : نهوا هه دهیکا منه .
بۆ کوم (نهوئىت) ... هه : نهو يتتهه براييت منن .

شنگال

بۆ نيزيک ههروهکى گوڦهرا دهوکیيه
بۆ دوور : نهو (ئى) بۆ (نير) ههنگى يان (هانهکى) : نهوئى ههنگى (هانهکى)
برايي منه .
نهو (ا) بۆ (مى) ههنگى يان (هانهکى) : نهوا ههنگى (هانهکى) قيچا منه . بۆ کوم
(نهوئىت) ... هانهکى : نهوئىت هانهکى براييت منن .

بههقالناڦى تاماڙى :

نهو ههقالناڦن يئى کوناڦهکى دهستنيشان دکهت .

دھوک

بۆ نيزيک : (نه ڦـهـ) : نه ڦڙنکه مهتا منه .
بۆ کوم : (نه ڦان) : نه ڦان کچان ستران گوتن .
بۆ دوور : نهو (ئى) هه نير : نهو چيائى هه گهلهکى جانه .
نهو (ا) هه مى : نهو کچا هه خويکا منه .
بۆ کوم : نهو ... يتتهه : نهو کوريتتهه برايين منن .

شنگال

بۆ نيزيک : ههروهکى گوڦهرا دهوکیيه
بۆ دوور : نهو (ا) ههنگى (هانهکى) مى : نهو ڙنکا هه خوارکا منه .
نهو (ئى) ههنگى (هانهکى) نير : نهو زلامئى هانهکى هاتبوو با مه .
ڙههڙييه بيڙين کول گوڦهرا دهوکی پاشپرتکى (هه) بکاردهينن کول بهرامبهه
وئى ل گوڦهرا شنگالى (هانهکى) يان (ههنگى) بکاردهينن .
بۆ کوم : نهو ... هانهکى : نهو کورکين هانهکى برايين منن
۱۰- تامراڙى ليکداى :

ل گوڦهرا دهوکی تامراڙين ليکداى نهڦهنه : (يان، نه، چنكى، ڦيچا،
وهسا، وهساڙى، ههروهکو، جارجارڙى، بهلکى)، بهلى گوڦهرا شنگالى نهڦهنه
: (يان، نهکوو، ڙبهرکوو، ڦيچا، واسى ڙى، جارجاراڙى، بهلکى، ...) (۳۲) .

۱۱- تامراڙى سهرسورمان :

ئەو ئامرازن يېى كۆسەرسورمانى ژ كارەكى، يان رويدانەكى يان تشتەكى دكەن، ل گۆقەرا دەھۆكى ئامرازين سەرسورمان ئەقەنە : (هەيەو، ئوحو، ئەى هەوار، وى، پەحە، ...) بەلى، ل گۆقەرا شنگالى ئەقەنە : (وا، ئەھا، ئارار، ئەى هەوار، ئەھۆ، وى، تەررك، ...) (۳۳).

دەھۆك	شنگال
وى ناھىتە بىراتە ! ئەى هەوار چەندا جانە !	وانايى بىراتە ! ئەى هەوار چەندا سپەھىيە

(۱) سەعيد حەجى تاھرو پىروژ حسين ئەحمەد ، ۱۹۹۸ ، ل ۱۳۹ .

(۲) ھەمان ژىدەر ، ل ۱۳۹ .

۱۲- ئامرازي پرسىياري :

ئەو ئامرازن كو بو پرسىياري كرنا تشتەكى بكار دەھىن. ل گۆقەرا دەھۆكى ئەقە ئامرازدە بكار دەھىن : (بۆچى، ژبەر چ، چ، ئەرى، چ دى، چەندى، چەند) ل گۆقەرا شنگالى ئەقەنە : (چرە، ژبەر چ، چ، چى، دى، چەندى، چەند، ...) (۳۴).

دەھۆك	شنگال
ژبەر چ تۆنەھاتى ؟ ئەو ب چەند يىيە ؟	ژبەر چ تۆنەھاتى ؟ ئەو ب چەند يىيە ؟

فەرھەنگ :

ل گەل ھەبوونا جياوازييا دەنگى و مۆرفىمان ديسان پەيچىن جياواز ژى دناقبەرا ھەردوو دەھۆكىن دەھۆك و شنگالىدا ھەنە .

دقېرىدا دې ھەولدىن ھندەك ژوان پەيچان دەستنىشان كەين، كو ئىك واتا ھەبىت، بەلى فۆرمىن وان جياوازين. كو ئەقەژى دىبىتە ھۆيى دروست كرنا ھەقواتايى دناقبەرا ھەردوو گۆقەرىن دەھۆك و شنگالىدا .

ئەو پەيچىن فۆرمىن وان ب تەواوى دەھىنە گوھۆرىن ئەقەنە :

دەھۆك	شنگال
سوير	شور
كەلاش	كالک
گۆلووک	تەپروک
دەفن	كەپ

رووگەھ

وەزىيە، بويىتە د دەتە فەكۆلېن و
وېرگىرائىن مەزھابەتى و زانستى

ژمارە 5 ھاقىنا ۲۰۱۲

هنگامك لايه ننتن زارناسي ...

روگه ه

وهرزيه، بويته ي د دهنه فهكولين و
وهرکيرانين مرزفاهيتي و زانستي

ژماره 5 هاقينا ۲۰۱۲

۱۴۳

تهزي	سار
وهستياي	بهتلي
تهنشت	نهوق
پير	نيك
باپير	كالو
خليا	فكهها
قوديك	نهينك
كولاژ	كوم
دهزگورك	لهپانك
سوبر	شور
جحيل	سيپهك
تيقل	قالك
پيس	چدثر
پاره	دراژ
فهقير	بهلنگاز
نهال	نيوال
شتي	زهبهش
راوسته	سهكنه
پيسترك	پيل پيلك
باجان	بهعجانك
بهريك	كورك
شينك	شويهك
فيستان	زهبون
جان	سپههي
كارپته	مهند
گيسك	جهروفك
كهنجال	شوك

گروس	ددانی پاشینی
شهحف (شه عف)	پرچ
که زه ب	جه گهر
مقلک	ئاغله ویک
لنگ	پی
به رکنی چاڤا	مژیلانک
هینستر	رونک
خوارک	(مهت ، خالهت)
جاو	پهرووک
شه کال	پینلاڤ
کنجک	پاته
قهنج	باش
شه وتی	سوت
خه وداندن	شینلی کرن
که فر	به ر
تاق	دیوار
هندابون	به رزه بون
قورتک	نافک
گونی	گینیک
بالتوسک	دش
سشوک	سماق
کالو	باپیر

نه نجام :

پشتی مه شه کولینا خوب دو ماهیک هینای ئەم گه هشتینه ئەقان خالین ل خواری دیارگری :

۱- هه ر ئیک ژ خه لکین گوڤه رین دهوک و شنگال ئەکسینتا خویا تایبته هه یه و مروڤ ب ریکا ئەکسینتا ئەوان دشیت ئاخفتنکه رین هه ر دوو گوڤه ران ژیکجودا

رووگه ه

وهزیه، بویتیه د دهته شه کولین و
وهکیرانین مروڤابهتی و زانستی

ژماره 5 هه مینا 2012

بکەت.

۲. د ناڅبه را گوڤه رين د هوک و شنگاليدا جوداهين دهنګي د دياردين (گوهورينا دهنګي)، (په دابوونا دهنګي)، (ژ ناڅجوونا دهنګي)، (جه گوهورينا دهنګي) دا بهرچاډ دکهفن.

۳. د ناستي مؤرفوسينتاكسيډا، جوداهي د ناڅبه را ههر دوو گوڤه رين د هوک و شنگاليدا د نهقان خالين ل خواريدا دياردين :

أ. مؤرفيما دهيت.

ب. مؤرفيما نهري.

ج. مؤرفيما دووباره کرنی.

د. مؤرفيماين نقشي.

پاشکو:

۱. قهزا شنگالي :

قهزا شنگالي
دکهښته روژناقا باژيري
ميسل ب دويراتيا
(۱۲۴) كيلومه تران،
ژلايي باکوري
روژناقايشه دبيتته
سنوري عيراقی ل گهل
سوري و ژلايي باشوري
روژهه لاتيشه قهزا (حچر)

ه و ژلايي باکوري روژهه لاتيشه قهزا (تلعفره)، قهزا شنگالي ژ دوو ناحيان پيکدهيت تهوژي (سنوني و قهيرهوان) و تاخين وي تهښته (برج، کهلاهي، سهراي، بهريه روژ و بهر سيهي)، خهلکي قهزا شنگالي ل سهر دوو پشکان دهيتته دابه شکر، پشکا تيکي دبيتني (جوانا) و يا دووي دبيتني (خوهرکا)، جوانا گهلهک عهشيرهتان ب خوښه دگريت و تاکنجيبوونا وان ژي دناڅه سهنتره قهزاييدايه و ژ وان عهشيرهتان (کيچهلا، خدر خهلهف، بهباي ستي، است زهينه ب)، بهباي بيرزکر، خشولي، ههبابا (...). ژلايي تايينشه هه مي عهشيره تين (جوانا) موسلمانن ب تني (ههبابا) ژ موسلمان و تيزديان پيکدهيت، خوهرکا دهو رو بهرين قهزا شنگالي دژين و ژ عهشيره تين وي (مهندکان، قيراني، سموقي، شهرکا، ههسکا ...) عهشيره تا (مهندکان) ژ موسلمان و تيزديان پيکدهيت و عهشيره تين دي هه مي ژ تيزديان پيکدهين^(۳۵).

۲- دهۆک :

ئیکه ژ باژیرین
 کوردستانا عیراقی،
 دکه قیته (باکووری
 روژناقیایی عیراقی)، ههر
 وه کو د نه خسه پدا دیار،
 قهزا دهۆکی ژ ئەقان
 ناحیان پیکدهیت ناحیا

(زاویته، مانگیش) ژ عه شیره تین کول دهۆکی ئاکنجی : (دوسکی، بهرواری،
 مزیری، ریکانی، ...) ، ئاکنجی یین دهۆکی پیکدهین (موسلمان، مهسحی،
 ئیزدی، ...).

ژیدهر و پهراویز:

- (۱) عهبدو له هاب خالد موسا ، ۲۰۰۸ ، ل ۷۸.
- (۲) عهلی عبدالواحد وافی ، ۱۹۵۷ ، ل ۵۷-۵۶.
- (۳) شیرزاد سهبری عهلی ، ۲۰۱۰ ، ل ۱۳۷.
- (۴) هه مان ژیدهر ، ل ۱۳۷.
- (۵) عهبدو له واحد مشیر دزهیی ، ۲۰۱۱ ، ل ۲۷.
- (۶) سادق بهانه ددین نامیدی ، ۱۹۸۷ ، ل ۱۷.
- (۷) عهبدو له هاب خالد موسا ، ۲۰۰۷ ، ل ۵۹.
- (۸) عهبدو له ناف ره مهزان نه حمه د ، ۲۰۰۹ ، ل ۳۱.
- (۹) حسام سعید النعیمی ، ۱۹۸۰ ، ل ۷۸.
- (۱۰) سهلام ناوخوش و نه ریمان خوشناو ، ۲۰۱۰ ، ل ۱۷۴.
- (۱۱) دهلال نه حمه د صالح ، ۲۰۱۱ ، ل ۳۴.
- (۱۲) عهبدو له واحد مشیر دزهیی ، ۲۰۱۱ ، ل ۱۶.
- (۱۳) شیرزاد سهبری عهلی ، ۲۰۱۰ ، ل ۱۴۰.
- (۱۴) دهلال نه حمه د صالح ، ۲۰۱۱ ، ل ۳۴.
- (۱۵) ههسون ، ۱۹۸۷ ، ل ۸۰.
- (۱۶) عهبدو له ناف ره مهزان نه حمه د ، ۲۰۰۹ ، ل ۱۰.
- (۱۷) بێرناد که مری ، ۲۰۰۷ ، ل ۲۳.
- (۱۸) کامل حه سهن به سیر ، ۱۹۸۴ ، ل ۱۵.
- (۱۹) محمد محمد داود ، ۲۰۰۱ ، ل ۶۴.
- (۲۰) سهلام ناوخوش و نه ریمان خوشناو ، ۲۰۱۰ ، ل ۱۷۱.

رووگه

وهزیه، بویتهی د دهته فهکولین و
 وهکیرانین مرۆفاهیتهی و زانستی

ژماره 5 ههقینا ۲۰۱۲

- (۲۱) دهلال نه حمه د سالح ، ۲۰۱۱، ل ۲۱ .
- (۲۲) يوسف شهريف سه عید ، ۲۰۰۵، ل ۱۰۶ .
- (۲۳) نه وره حمان حاجي مارف ، ۲۰۰۴، ل ۱۲۷ .
- (۲۴) د گوڦه را شنگالیدا هندهک دبیرنه (نه ردی قاد .
- (۲۵) د گوڦه را شنگالیدا هندهک دبیرنه (چیهک) ی تیرهک .
- (۲۶) د گوڦه را شنگالیدا هندهک دبیرنه (شه) ی شه بییک .
- (۲۷) دهلال نه حمه د سالح ، ۲۰۱۱، ل ۳۹ .
- (۲۸) د گوڦه را دهوکیدا دبیرنه که چکی (که قچک) و هندهک زی دبیرنی (کاچک)
- (۲۹) نه سرین عه بدوللا محه مه د ، ۲۰۰۹، ل ۵۸ .
- (۳۰) نه وره حمان حاجي مارف ، ۲۰۰۴، ل ۱۲۸ .
- (۳۱) سه عید حه جی تاهر و پیروز حسین نه حمه د ، ۱۹۹۸، ل ۱۳۹ .
- (۳۲) هه مان ژیده ر، ل ۱۳۹ .
- (۳۳) سه عید حه جی تاهر و پیروز حسین نه حمه د ، ۱۹۹۸، ل ۱۳۹ .
- (۳۴) که قی نه حمه د عه بدوللا ، ۲۰۰۸، ل ۷۳ .
- (۳۵) نه سرین عه بدوللا محه مه د ، ۲۰۰۹، ل ۸۴ .

هندهک لایه نتن زارناسی ...

رووگه ه

وهرزیه، بویته ی د دهنه فهکولین و
وهرکتیرانین مرزفایهتی و زانستی

ژماره 5 هاقینا ۲۰۱۲